

УДК 343.852

Михайло Панасюк,аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДО ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто окремі питання застосування запобіжних заходів кримінального провадження до підозрюваних, обвинувачених, підсудних вагітних жінок і жінок, які мають дітей дошкільного віку, а також особливості дотримання прав їхніх дітей. Проаналізовано обставини, передбачені в Кримінальному процесуальному кодексі України, відповідно до яких здійснюється обрання запобіжних заходів кримінального провадження до суб'єктів кримінального провадження. У кримінальному процесі України є значні прогалини щодо захисту материнства та дитинства, зокрема під час застосування запобіжних заходів. У статті обґрунтована потреба ввести норму для регулювання застосування заходів забезпечення кримінального провадження до вагітних жінок і жінок, які мають дітей дошкільного віку.

Ключові слова: застосування заходів забезпечення кримінального провадження, дотримання прав людини в кримінальному процесі, право на материнство, жінки з дітьми, діти дошкільного віку, вагітна жінка, права дітей.

Постановка проблеми. У новому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) чітко не врегульовані питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження до вагітних жінок і жінок, у яких є діти дошкільного віку. Ця проблема досить важлива, адже стосується не тільки прав підозрюваних, обвинувачуваних жінок, але й ненароджених дітей, дітей дошкільного віку. Права дітей не повинні обмежуватися внаслідок необдуманих дій їхніх матерів, тому потрібно врегулювати під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також доповнити розділ 6 КПК України статтями, які регулюватимуть застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо вагітних жінок і жінок, у яких є діти дошкільного віку.

Над питаннями запобіжних заходів у контексті нового кримінального процесуального кодексу працювали такі українські вчені: Ю.П. Аленін, В.І. Борисов, І.В. Гловюк, Н.В. Глинська, В.Я. Горбачевський, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.В. Назаров, В.Т. Нор, Г.М. Омеляненко, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, О.Г. Шило та інші.

Мета статті – дослідити проблеми, які виникають під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження до підозрюваних, обвинувачених вагітних жінок і жінок, у яких є діти дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Гармонійний розвиток галузевих юридичних наук і вітчизня-

ного законодавства – це запорука ефективної правозастосовної діяльності в нашій державі. Зрозуміло, що досягнення науки кримінального процесуального права та новачі в кримінальному процесуальному законодавстві зумовлюють взаємний розвиток один одного.

Кримінальне провадження є тією сферою правозастосовної державної діяльності, де найбільш імовірним є втручання у сферу приватного життя, обмеження конституційних прав, свобод і законних інтересів особи. У ході проведення такої обмежувальної діяльності в кримінальному провадженні відбувається звуження прав особи, обмеження їх певними умовами порівняно з правами інших осіб, не залучених у сферу кримінального провадження. Особа не може повною мірою розпоряджатися собою або своїм майном, зазнає інших незручностей, пов'язаних зі зміною обсягу її прав.

Вимога дотримання прав і свобод осіб у кримінальному судочинстві має специфічний характер, оскільки закон дозволяє (усупереч волі та бажанню таких осіб) обмеження цих прав і свобод виключно в передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, зокрема через застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

КПК України 1960 р. містив лише главу «Запобіжні заходи», а в новому КПК України передбачений самостійний розділ «Заходи забезпечення кримінального провадження». Тому виникає питання про можливість ототожнення кримінально-процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження.

В.В. Назаров стверджує, що поняття «запобіжних заходів» і «заходів забезпечення кримінального провадження» є тотожними, оскільки вони дають можливість виявити, збирати та

зберігати докази, попередити можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства суду [8]. Під заходами забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти передбачені КПК України заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав і в порядку, установленому законом, із метою запобігання й подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [4, с. 367].

До заходів забезпечення кримінального провадження ст. 131 КПК України віднесено такі: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Серед запобіжних заходів виділяють особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт і тримання під вартою (ст. 176 КПК України) [2]. Передбачені в новому КПК України заходи забезпечення кримінального провадження здатні виконати головну кримінально-процесуальну функцію – забезпечити належну поведінку суб'єктів кримінального провадження, коло яких визначене відповідними нормами кримінального процесуального закону.

Незважаючи на різні дефініції, застосування запобіжних заходів переслідує дві мети.

1. Забезпечувальна – створення умов і вжиття заходів для виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків:

- 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;
- 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування запобіжних заходів;
- 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

2. Превентивна – запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати чи спотворити будь-які з речей або документів, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) учинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити вчиняти кримінальне правопорушення, у якому особа підозрюється, обвинувачується [10, с. 149].

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються лише у зв'язку з правопорушенням, тобто в межах конкретного кримі-

нального провадження, а також лише з підстав і в порядку, визначеному КПК України. Ці заходи застосовуються всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження, однак навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав і свобод, що пов'язане із застосуванням цих заходів, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом [11, с. 118].

У юридичній літературі запропоновано декілька класифікацій запобіжних заходів за різними критеріями. Л.М. Лобойко всі заходи забезпечення кримінального провадження залежно від суворості наслідків, що настають для учасників, щодо яких вони застосовуються, та інших ознак поділяє на дві групи:

- 1) запобіжні заходи;
- 2) інші заходи забезпечення кримінального процесу [7, с. 161].

Л.Д. Коваленко виділяв таку класифікацію заходів забезпечення кримінального провадження:

- 1) за режимом обмеження прав і свобод:
 - ізоляційні запобіжні заходи: тримання під вартою, затримання, домашній арешт. Ці заходи фізично обмежують особисту свободу підозрюваного, обвинуваченого, ізолюючи його від суспільства. Характер правообмежень у цьому разі зумовлює необхідність установа строку дії цих заходів;

- неізоляційні психолого-примусові запобіжні заходи, пов'язані із застосуванням щодо підозрюваного, обвинуваченого психічного впливу, який полягає в покладенні на нього певних обов'язків, пов'язаних із забезпеченням їх належної поведінки й можливості застосування більш суворих запобіжних заходів у разі їх невиконання. До цієї групи належать усі інші запобіжні заходи, зокрема особисте зобов'язання, особиста порука, застава;

- 2) залежно від форми досудового розслідування запобіжні заходи можна поділяти на:

- заходи, що застосовуються під час досудового розслідування злочинів (у формі досудового слідства): можуть застосовуватися всі заходи забезпечення кримінального провадження;

- заходи, що застосовуються під час досудового розслідування кримінальних проступків (у формі дізнання): не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою (ст. 299 КПК);

- 3) залежно від поширеності дії на тих суб'єктів, щодо яких може бути застосовано запобіжні заходи, вони поділяються на:

- загальні – ті, що застосовуються до всіх суб'єктів кримінального провадження (особисте зобов'язання, застава, домашній арешт тощо);
- спеціальні – ті, що застосовуються до спеціальних суб'єктів (неповнолітніх, обмежено осудних осіб (передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації виховної дитячої установи, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку обмежено осудних осіб)) [5, с. 170].

Ф.М. Кудін запропонував іншу класифікацію заходів забезпечення кримінального провадження, яка спирається на спосіб здійснення кримінально-процесуального впливу. Усі заходи кримінально-процесуального примусу за цим критерієм поділяються на такі: заходи попередження (затримання особи, запобіжні заходи, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом відсторонення від посади, поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей); заходи припинення (привід, накладення грошового стягнення, видалення із залу судового засідання); заходи забезпечення (виклик слідчим, прокурором і судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, одержання зразків для експертизи, обшук, освідчення, призначення стаціонарної психіатричної експертизи) [6, с. 93].

В.І. Фаринник цілком справедливо зазначає, що рішення про обрання запобіжного заходу – дуже серйозний і відповідальний крок, адже будь-який запобіжний захід завжди пов'язаний з обмеженням особистості свободи людини, тому може застосовуватися лише за наявності дійсної на те необхідності, зі вказаних у законі підстав і з додержанням визначеного процесуального порядку. При цьому в основі рішення про застосування того чи іншого запобіжного заходу завжди повинна лежати сукупність конкретних доказів, які свідчать про необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого [9, с. 45].

Під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 117 КПК України, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, зокрема:

- 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;
- 2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;
- 3) вік і стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого;
- 4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, зокрема наявність у нього родини й утриманців;
- 5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;
- 6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого;
- 7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого;
- 8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;
- 9) дотримання підозрюваним, обвинувачуваним умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;
- 10) наявність повідомлення особи про підозру в учиненні іншого кримінального правопорушення;

11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини [2].

Обставини, перелічені в цій статті, не є вичерпними, і слідчий суддя, суд може визнати такими й інші обставини.

Із підстав, перелічених вище, законодавець виділив одну з вагомих, що враховується під час вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його проживання, зокрема наявність у нього родини й утриманців. Потрібно зауважити, що є ще одна вага обставини – це вік і здоров'я підозрюваного, обвинуваченого. Ці підстави безпосередньо пов'язані з не названою, але важливою підставою: вагітність або наявність дітей дошкільного віку в обвинуваченої, підозрюваної, дотримання прав дітей особи, щодо якої обирається запобіжний захід. Виділення цієї обставини є важливим у зв'язку з виконанням жінкою своїх сімейних прав і обов'язків матері щодо своєї малолітньої дитини (дитини дошкільного віку), зокрема ненародженої.

Десятки років доля дітей обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочину жінок не аналізувалася. Немає даних про затриманих за підозрою у вчиненні злочину вагітних жінок чи жінок, у яких є неповнолітні діти. Жорсткість закону можна зрозуміти, коли справа стосується злочинниць (жінок, які вчинили злочин, вина яких доведена, винесено обвинувальний вирок і призначене покарання). Такі жінки потребують виправлення та ресоціалізації. Але до моменту винесення вироку матері її діти не повинні перебувати в неналежних умовах.

Заходи забезпечення кримінального провадження потрібно застосовувати дуже уважно, оцінюючи всі обставини й урахуовуючи особливості справи та суспільної небезпеку підозрюваної чи обвинуваченої особи. Особливо ретельного розгляду потребують питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження до вагітних, зокрема таких, що не досягли повноліття. Наявними нормами вищезазначені обставини не охоплюються, а отже, потребують доопрацювання.

Сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі. Сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу [3]. Під час обрання заходів забезпечення кримінального провадження жінці-матері (вагітній або такій, що виховує дітей дошкільного віку) повинні враховуватися права дітей, адже питання виживання, виховання та навчання дитини повинні бути пріоритетними й становлять вищий суспільний інтерес, особливо під час застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Слідчому, прокурору, слідчому судді варто взяти до уваги під час обрання запобіжних заходів вищезазна-

чені обставини й по можливості здійснювати заміну такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, домашнім арештом.

Висновки

Кримінальним процесуальним кодексом та іншими законами України передбачений дієвий механізм дотримання прав людини в кримінальному процесі під час затримання. Однак є вразлива категорія затриманих, щодо яких у національному законодавстві не розроблено дієвого захисту прав і свобод. Це вагітні жінки або жінки, у яких на вихованні знаходяться діти дошкільного віку. Передбачені законодавцем норми кримінального процесу не враховують потреб цієї категорії затриманих. Під час обрання запобіжного заходу обвинуваченій, підозрюваній вагітній жінці або жінці, яка має дітей дошкільного віку, слідчому, судді або суду слід ураховувати низку обставин, пов'язаних із виконанням такою обвинуваченою соціальної ролі матері, виконанням обов'язків зі збереження життя дитини та її виховання. Соціальна роль матері передбачає низку цивільних і сімейних прав та обов'язків щодо дітей дошкільного віку, що повинні здійснюватися особисто.

У кримінальному процесі мають дотримуватися права матері на виховання малолітніх дітей, зокрема дітей дошкільного віку, адже Законом України «Про охорону дитинства» держава гарантує дитині права на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень, на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них, на піклування батьків, на спілкування з батьками [1].

Спираючись на все вищезазначене, потрібно доповнити ст. 178 КПК України пунктом 4-а: «Вагітність або наявність дітей дошкільного віку в обвинуваченої, підозрюваної та дотримання прав дітей особи, щодо якої обирається запобіжний захід».

В статье рассмотрены отдельные вопросы применения мер уголовного производства к подозреваемым, обвиняемым, подсудимым беременным женщинам и женщинам, имеющим детей дошкольного возраста, а также особенности соблюдения прав их детей. Проанализированы обстоятельства, предусмотренные в УПК Украины, согласно которым осуществляется избрание меры пресечения уголовного производства к субъектам уголовного производства. В уголовном процессе Украины есть значительные проблемы по защите материнства и детства, в частности в применении мер. В статье обоснована необходимость ввести норму для регулирования применения мер обеспечения уголовного производства к беременным женщинам и женщинам, имеющим детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: применение мер обеспечения уголовного производства, соблюдение прав человека в уголовном процессе, право на материнство, женщины с детьми, дети дошкольного возраста, беременная женщина, права детей.

The article deals with separate issues of application of preventive measures of criminal proceedings to suspects, defendants, defendants of pregnant women and women who have children of preschool age, as well as the peculiarities of observance of the rights of their children. The circumstances are foreseen in the CPC of Ukraine, according to which the election of preventive measures of criminal proceedings is carried out to the subjects of criminal proceedings. In the criminal process of Ukraine, there are significant gaps in the protection of motherhood and childhood, in particular in the application of preventive measures. The article substantiates the need to introduce a norm to regulate the application of measures to ensure criminal proceedings for pregnant women and women who have children of preschool age.

Key words: application of measures to ensure criminal proceedings, observance of human rights in criminal proceedings, right to motherhood, women with children, preschool children, pregnant women, children's rights.

Список використаних джерел:

1. Про охорону дитинства : Закон України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page7>.
3. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. – Х. : Право. – 2012. – Т. 1. – 2012. – 664 с.
5. Кримінальний процес: [підручник] / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалова, Д.П. Письменного. – К. : ЦУЛ. – 2013. – 544 с.
6. Кудин Ф.М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф.М. Кудин. – Красноярск: изд-во Красноярск. ун-та. – 1985. – 136 с.
7. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: [підручник] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина. – 2014. – 432 с.
8. Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В.В. Назаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evpe_2013_20_pdf.
9. Фаринник В.І. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні / В.І. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – Т.1. – 664 с.
10. Фаринник В.І. Поняття та підстави застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із тимчасовою ізоляцією особи / В.І. Фаринник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 5. – С. 146–156.
11. Шило О.Г. Заходи забезпечення кримінального провадження за новим КПК України / О.Г. Шило // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріал. постійно діючого наук.-практ. семінару. – Вип. 4. – Х. : ТОВ «Оберіг». – 2012. – С. 187–191.